MAKTAB VA OLIY TA’LIM TIZMIDA GEOGRAFIYA TA’LIMI

Shoqulova Shaxrina Jasur qizi
Buxoro Davlat Universiteti Tabiiy fanlar va Agroinnovatsiyalar ilmiy-tadqiqot instituti
shaxrinashoqulova@gmail.com
Muzaffarova Shahnoza Rustamovna
Buxoro shahar 39-umumiy o’rta ta’lim maktabi
muzafarovashaxnoza804@gmail.com

Annotatsiya: *Mazkur maqolada O‘zbekistonda maktab va oliy ta’lim tizimida geografiya fanini o‘qitishning mazmuni, zamonaviy yo‘nalishlari va metodik xususiyatlari tahlil qilinadi. Geografiya ta’limining o‘quvchilarda hududiy tafakkur, tabiiy va ijtimoiy-iqtisodiy jarayonlarni tahlil qilish, xarita va geofazoviy ma’lumotlardan foydalanish ko‘nikmalarini shakllantirishdagi o‘rni yoritiladi. Shuningdek, umumiy o‘rta ta’lim va oliy ta’lim bosqichlari o‘rtasidagi uzviylik, amaliy mashg‘ulotlar, mustaqil ta’lim, zamonaviy pedagogik texnologiyalar hamda raqamli vositalardan foydalanish masalalari ko‘rib chiqiladi. Tadqiqotda geografiya ta’limi metodikasiga oid mahalliy ilmiy-metodik adabiyotlar va zamonaviy ilmiy manbalar tahlilidan foydalaniladi. Natijada geografiya ta’limi sifatini oshirishda nazariy bilimlarni amaliy faoliyat bilan uyg‘unlashtirish, raqamli texnologiyalardan maqsadli foydalanish va maktab–oliy ta’lim uzviyligini kuchaytirishning ahamiyati asoslanadi.*

Kalit so‘zlar: *geografiya ta’limi, maktab ta’limi, oliy ta’lim, geografiya o‘qitish metodikasi, pedagogik texnologiyalar, raqamli ta’lim, GIS, mustaqil ta’lim, amaliy mashg‘ulot.*

Аннотация: *В статье анализируются содержание, современные направления и методические особенности преподавания географии в системе общего среднего и высшего образования Узбекистана. Раскрывается роль географического образования в формировании пространственного мышления учащихся, навыков анализа природных и социально-экономических процессов, а также работы с картографическими и геопространственными данными. Рассматриваются вопросы преемственности между школьным и высшим образованием, организации практических занятий, самостоятельной работы, применения современных педагогических технологий и цифровых*

средств обучения. В исследовании используются анализ отечественной научно-методической литературы и современных научных источников. Обосновывается значение сочетания теоретических знаний с практической деятельностью, целенаправленного использования цифровых технологий и укрепления преемственности между школой и высшим образованием.

Ключевые слова: *географическое образование, школьное образование, высшее образование, методика преподавания географии, педагогические технологии, цифровое образование, ГИС, самостоятельное обучение, практические занятия.*

Abstract: *This article analyzes the content, modern trends and methodological features of teaching geography in the general secondary and higher education systems of Uzbekistan. The role of geographical education in developing students’ spatial thinking, skills of analyzing natural and socio-economic processes, and working with cartographic and geospatial data is examined. The study considers continuity between school and higher education, practical classes, independent learning, modern pedagogical technologies and digital learning tools. The research is based on an analysis of Uzbek scientific and methodological literature and recent academic sources. The study emphasizes the importance of combining theoretical knowledge with practical activities, purposeful use of digital technologies and strengthening continuity between school and higher education.*

Keywords: *geographical education, school education, higher education, geography teaching methodology, pedagogical technologies, digital education, GIS, independent learning, practical classes.*

Kirish

Bugungi kunda ta’lim tizimida geografiya fanini o‘qitish nafaqat geografik bilimlarni egallash, balki o‘quvchi va talabalarda hududiy tafakkur, tabiat va jamiyat o‘rtasidagi o‘zaro bog‘liqlikni anglash, geografik jarayonlarni tahlil qilish hamda amaliy xulosalar chiqarish ko‘nikmalarini shakllantirishga xizmat qilmoqda. Geografiya fanining mazmuni tabiiy va ijtimoiy-iqtisodiy jarayonlarni hududiy jihatdan o‘rganishga asoslanganligi sababli uni o‘qitishda nazariy bilimlarni amaliy mashg‘ulotlar bilan uyg‘unlashtirish muhim ahamiyat kasb etadi [1].

O‘zbekistonda geografiya ta’limining metodik asoslari uzoq yillar davomida shakllanib, maktab va oliy ta’lim uchun geografiya o‘qituvchilarini tayyorlash jarayonida takomillashib kelmoqda. X. Vahobov, N.R. Alimqulov va N.B. Sultanovaning “Geografiya o‘qitish metodikasi” darsligida geografiya o‘qitish metodikasining maqsad va vazifalari, uning rivojlanish tarixi hamda geografiya ta’limining dolzarb masalalari yoritilgan [1]. Mazkur manba geografiya

o‘qituvchisining ilmiy-metodik tayyorgarligini shakllantirish masalasini ham qamrab olishi bilan maktab va oliy ta’lim o‘rtasidagi uzviylikni o‘rganishda muhim manba hisoblanadi.

Maktab ta’limida geografiya fanini o‘qitish jarayonida zamonaviy pedagogik va axborot texnologiyalaridan foydalanishning ahamiyati ham ortib bormoqda. A.B. Janzakov, M.E. Toshimov va O.I. Abdullayeva tomonidan olib borilgan tadqiqotda umumta’lim maktablarida geografiyani axborot texnologiyalari vositasida o‘qitish masalalari ko‘rib chiqilgan hamda geografiya darslarini zamonaviy vositalar asosida tashkil etish bo‘yicha tavsiyalar berilgan [2]. Bu esa geografiya darslarida an’anaviy tushuntirish usullari bilan bir qatorda raqamli va interaktiv imkoniyatlardan foydalanish zarurligini ko‘rsatadi.

Geografiya ta’limining oliy bosqichida esa talabaning mustaqil ishlashi, amaliy ko‘nikmalarni egallashi va geografik ma’lumotlarni tahlil qila olishi alohida ahamiyatga ega. Ayniqsa, oliy ta’limda kredit-modul tizimining rivojlanishi talabalarning mustaqil ta’limini samarali tashkil etish va uning natijalarini baholashga yangicha yondashuvlarni talab qilmoqda. O.U. Abdimurotov tadqiqotida geografiya fanini o‘rganishda mustaqil ta’lim, amaliy ko‘nikmalar, kartografik va statistik tahlil hamda ilmiy izlanishlarni baholash masalalari tahlil qilingan [3].

Shuningdek, geografiya fanidan mustaqil ta’limni tashkil etishda zamonaviy pedagogik metodlardan foydalanish masalasi ham dolzarb bo‘lib qolmoqda. O. Abdimurotovning tadqiqotida “Flipped Classroom” (“Teskari sinf”) metodidan foydalanish orqali talabalarni darsdan oldin mustaqil tayyorlash va mashg‘ulot davomida amaliy faoliyatga yo‘naltirish imkoniyatlari ko‘rsatib berilgan [4]. Bunday yondashuv geografiya fanining nazariy va amaliy jihatlarini o‘zaro bog‘lash, talabalarni faol o‘quv jarayoniga jalb etish hamda mustaqil fikrlash ko‘nikmalarini rivojlantirishga xizmat qilishi mumkin.

Shu jihatdan, maktab va oliy ta’lim tizimida geografiya fanini o‘qitish jarayonini alohida bosqichlar sifatida emas, balki o‘zaro bog‘langan uzluksiz ta’lim jarayoni sifatida ko‘rib chiqish muhimdir. Maktabda shakllantirilgan boshlang‘ich geografik bilim va ko‘nikmalar oliy ta’limda yanada chuqurlashtirilib, geografik tadqiqot, kartografik va statistik tahlil, dala amaliyoti hamda mustaqil ilmiy izlanishlar orqali rivojlantiriladi. Shu sababli ta’lim bosqichlari o‘rtasidagi mazmuniy va metodik uzviylik geografiya ta’limi sifatini oshirishning muhim omillaridan biri hisoblanadi.

Mazkur maqolaning maqsadi O‘zbekistonda maktab va oliy ta’lim tizimida geografiya fanini o‘qitishning zamonaviy yo‘nalishlarini tahlil qilish, ta’lim bosqichlari o‘rtasidagi uzviylikni yoritish hamda geografiya ta’limida zamonaviy pedagogik va raqamli yondashuvlardan foydalanish imkoniyatlarini ko‘rsatishdan iborat. Ushbu maqsadga erishish uchun geografiya ta’limining metodik asoslari,

maktabdagi o‘qitish jarayoni, oliy ta’limda mustaqil va amaliy ta’limning o‘rni hamda zamonaviy texnologiyalardan foydalanish masalalariga e’tibor qaratiladi.

Geografiya ta’limining mazmuni o‘quvchilarga faqatgina geografik obyektlarning nomi, joylashuvi yoki statistik ko‘rsatkichlarini yodlatish bilan cheklanmasligi kerak. Mazkur fan orqali o‘quvchi tabiat va jamiyat o‘rtasidagi o‘zaro bog‘liqlikni, hududiy farqlarni, tabiiy resurslardan foydalanish xususiyatlarini hamda aholining joylashuvi va xo‘jalik faoliyatining hududiy tashkil etilishini tushunib boradi. Shu sababli geografiyani o‘qitish jarayonida nazariy bilimlarni amaliy kuzatish, xarita bilan ishlash, taqqoslash, tahlil qilish va mustaqil xulosa chiqarish faoliyati bilan birlashtirish muhim hisoblanadi [1]. X. Vahobov, N.R. Alimqulov va N.B. Sultanova tomonidan tayyorlangan “Geografiya o‘qitish metodikasi” darsligida ham geografiya o‘qitish metodikasining maqsad va vazifalari, rivojlanish tarixi hamda geografiya ta’limining dolzarb masalalari tizimli ravishda yoritilgan.

Umumiy o‘rta ta’lim bosqichida geografiya fanining asosiy vazifalaridan biri o‘quvchida geografik fikrlashni shakllantirishdir. Bunda xaritalar, atlaslar, diagrammalar, statistik ma’lumotlar va turli geografik tasvirlardan foydalanish darsning mazmunini aniqroq ochib berishga yordam beradi. Ayniqsa, biror hududning tabiiy sharoiti yoki iqtisodiy-geografik holatini o‘rganishda faqat matnli ma’lumotdan foydalanish o‘quvchining hududiy tasavvurini to‘liq shakllantirmasligi mumkin. Shuning uchun geografiya darslarida vizual va amaliy vositalarning o‘rnini kuchaytirish zarur [1].

Geografiya fanini o‘qitishda axborot texnologiyalaridan foydalanish ham zamonaviy ta’limning muhim yo‘nalishlaridan biridir. A.B. Janzakov, M.E. Toshimov va O.I. Abdullayeva tomonidan 2022-yilda “O‘zbekiston Zamini” jurnalida e’lon qilingan maqolada umumta’lim maktablarida geografiyani axborot texnologiyalari vositalarida o‘qitish masalalari ko‘rib chiqilgan [2]. Mualliflar geografiya darslarida axborot texnologiyalaridan foydalanish bo‘yicha taklif va tavsiyalar bergan.

Bunday vositalardan foydalanish geografiya fanining o‘ziga xos xususiyatlari bilan ham bog‘liq. Chunki geografik obyekt va jarayonlarning katta qismi makonda joylashgan bo‘lib, ularni xarita, sun’iy yo‘ldosh tasviri, elektron atlas, interaktiv xarita yoki raqamli model orqali ko‘rsatish mumkin. Masalan, O‘zbekiston hududidagi tabiiy zonalar, aholi zichligi, shaharlar joylashuvi yoki qishloq xo‘jaligi tarmoqlarining hududiy taqsimlanishini raqamli xarita asosida tahlil qilish o‘quvchining mavzuni faqat nazariy emas, balki fazoviy jihatdan ham anglashiga imkon beradi.

Geografiya ta’limining keyingi bosqichida, ya’ni oliy ta’limda mazkur bilimlar yanada chuqurlashtiriladi. Talabalar geografik jarayonlarni ilmiy nuqtayi nazardan tahlil qilish, statistik ma’lumotlar bilan ishlash, kartografik materiallarni o‘rganish, dala kuzatuvlarini olib borish va mustaqil tadqiqotlar tashkil etish ko‘nikmalarini egallashi lozim. Shu jihatdan oliy ta’limda geografiya o‘qitish metodikasi maktab ta’limidan farqli ravishda talabaning mustaqil ilmiy-izlanish faoliyatini ham rivojlantirishga yo‘naltiriladi [1].

Maktab va oliy ta’lim o‘rtasidagi uzviylik geografiya ta’limining muhim jihatlaridan biridir. Maktabda o‘quvchi egallagan geografik tushunchalar, xarita bilan ishlash ko‘nikmalari va tabiiy hamda ijtimoiy jarayonlarni kuzatish tajribasi oliy ta’limda murakkabroq geografik masalalarni o‘rganish uchun asos bo‘lib xizmat qiladi. Oliy ta’limda esa mazkur bilimlar ilmiy metodlar, statistik tahlil, kartografik va geoinformatsion texnologiyalar hamda mustaqil tadqiqotlar orqali rivojlantiriladi. Shu sababli ta’limning ikki bosqichi o‘rtasidagi mazmuniy va metodik uzviylikni ta’minlash geografiya bo‘yicha malakali mutaxassislarni tayyorlashda muhim omildir.

So‘nggi yillarda oliy ta’limda mustaqil ta’limning ahamiyati ham oshib bormoqda. O.U. Abdimurotovning 2025-yilda chop etilgan monografiyasida kredit-modul tizimi sharoitida geografiya fanidan mustaqil ta’limni tashkil etish, uning shakl va metodlari, axborot-kommunikatsiya texnologiyalari asosida rivojlantirish hamda pedagogik texnologiyalardan foydalanish masalalari yoritilgan [3].

Mustaqil ta’lim geografiya fanida ayniqsa katta imkoniyatlarga ega. Talaba ma’lum bir hududning tabiiy yoki ijtimoiy-iqtisodiy xususiyatlarini mustaqil o‘rganishi, statistik ma’lumotlarni taqqoslashi, xaritalar tuzishi, ilmiy adabiyotlarni tahlil qilishi va o‘z xulosalarini shakllantirishi mumkin. Bunday faoliyat talabaning tayyor ma’lumotni o‘zlashtirishidan tashqari, geografik muammoni mustaqil qo‘yish va unga ilmiy yondashish ko‘nikmasini rivojlantiradi [3].

Geografiya ta’limida geoinformatsion texnologiyalarni qo‘llash ham alohida ahamiyatga ega. K.B. Sabirovning 2024-yilda nashr etilgan “Topografiya, kartografiya va GIS” o‘quv qo‘llanmasida geografiya ta’lim yo‘nalishi talabalari hamda umumiy o‘rta ta’lim muassasalarining geografiya fani o‘qituvchilari uchun zarur bo‘lgan metodik masalalar bilan bir qatorda GIS, kartografiya va innovatsion pedagogik metodlardan foydalanish masalalari yoritilgan [4].

GIS texnologiyalaridan ta’limda foydalanish geografik ma’lumotlarni makon bilan bog‘liq holda tahlil qilish imkonini beradi. Masalan, o‘quvchilar yoki talabalar O‘zbekiston viloyatlarini aholi soni, zichligi, urbanizatsiya darajasi, qishloq xo‘jaligi ixtisoslashuvi yoki tabiiy resurslari bo‘yicha taqqoslashlari mumkin. Bu

jarayonda geografik ma’lumotni xaritada ko‘rish, hududlar o‘rtasidagi farqlarni aniqlash va natijalarni izohlash ko‘nikmalari shakllanadi [4].

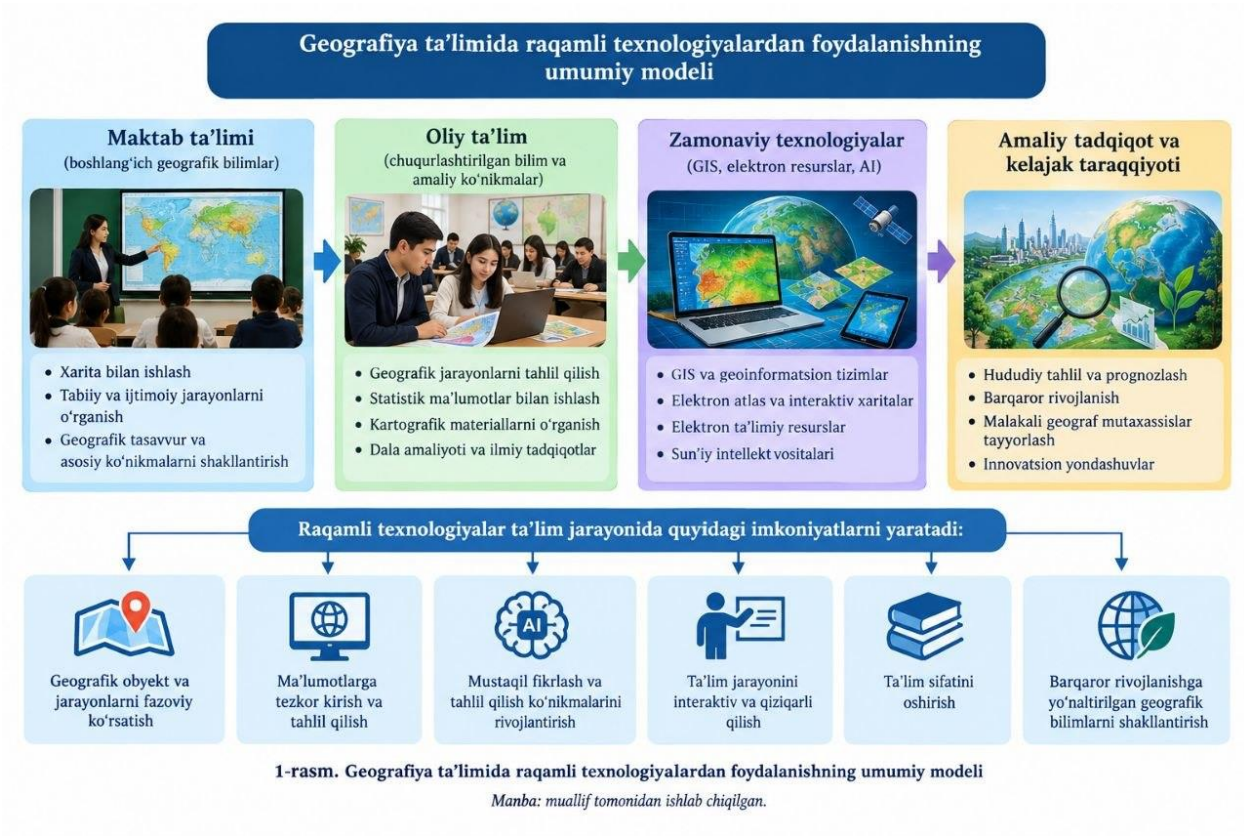

1-rasm. Geografiya ta’limida raqamli texnologiyalardan foydalanishning umumiy modeli

Manba: muallif tomonidan ishlab chiqilgan.

Geografiya ta’limida elektron ta’limiy resurslardan foydalanish ham zamonaviy metodik jarayonning muhim qismiga aylanmoqda. F.T. Rajabovning 2025-yildagi tadqiqotida geografiya ta’limida elektron ta’limiy resurslardan foydalanishning pedagogik asoslari, zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining ta’lim samaradorligidagi o‘rni hamda o‘quvchi va o‘qituvchilarning axborot kompetensiyasini rivojlantirish masalalari tahlil qilingan [5].

Elektron resurslardan foydalanishning samaradorligi ularning mavjudligi bilan emas, balki dars maqsadiga qanchalik mos tanlanganligi bilan belgilanadi. Masalan, geografik jarayonni tushuntirishda animatsiya, hududiy farqlarni ko‘rsatishda elektron xarita, statistik ma’lumotlarni taqqoslashda interaktiv diagramma va mustaqil topshiriqlarni bajarishda elektron manbalardan foydalanish mumkin. Bunday yondashuv o‘quvchini tayyor axborotni qabul qiluvchi emas, balki geografik ma’lumotni izlovchi, tahlil qiluvchi va undan xulosa chiqaruvchi faol ishtirokchiga aylantirishga xizmat qiladi [5].

Geografiya ta’limining zamonaviy rivojlanishida o‘qituvchining raqamli kompetensiyasi ham muhim o‘rin tutadi. 2025-yilda UNESCOning O‘zbekistondagi raqamli ta’lim loyihasi doirasida o‘qituvchilarning raqamli ko‘nikmalarini

rivojlantirish va ICT Competency Framework for Teachers, jumladan, sun’iy intellektga asoslangan yechimlardan foydalanish masalalari ko‘tarilgan [6]. Bu jarayon geografiya fani uchun ham dolzarb bo‘lib, o‘qituvchi raqamli xaritalar, elektron ta’lim resurslari, ma’lumotlar bazalari va sun’iy intellekt vositalaridan foydalanishda ularning imkoniyatlari bilan bir qatorda cheklovlarini ham tushunishi zarur.

Sun’iy intellektdan geografiya ta’limida foydalanish imkoniyatlari ham kengayib bormoqda. U o‘quv materiallarini tushuntirish, geografik ma’lumotlarni tartiblash, savol va topshiriqlarni shakllantirish, turli hududlar bo‘yicha ma’lumotlarni dastlabki tahlil qilish kabi jarayonlarda yordamchi vosita bo‘lishi mumkin. Biroq sun’iy intellekt tomonidan taqdim etilgan ma’lumotlarni o‘qituvchi yoki talaba ishonchli ilmiy manbalar bilan tekshirishi lozim. Shuning uchun sun’iy intellekt geografiya ta’limida o‘qituvchining o‘rnini bosuvchi vosita sifatida emas, balki ta’lim jarayonini qo‘llab-quvvatlovchi texnologiya sifatida qaralishi maqsadga muvofiq.

Umuman olganda, maktab va oliy ta’lim tizimida geografiyani o‘qitishning zamonaviy modeli an’anaviy bilim berish, amaliy faoliyat, raqamli texnologiyalar va mustaqil tadqiqot elementlarining o‘zaro uyg‘unligiga asoslanishi lozim. Maktab bosqichida geografik tasavvur va asosiy ko‘nikmalarni shakllantirish, oliy ta’limda esa ularni ilmiy-tadqiqot, GIS, statistik tahlil va mustaqil ta’lim orqali rivojlantirish geografiya ta’limining uzluksizligini ta’minlaydi. Shu nuqtayi nazardan, geografiya ta’limining kelajakdagi rivojlanishi o‘qitish mazmunini yangilash bilan bir qatorda o‘qituvchining metodik va raqamli kompetensiyasini kuchaytirishni ham talab etadi.

Xulosa

O‘zbekistonda geografiya fanini o‘qitish jarayonini zamonaviy talablar asosida takomillashtirishda an’anaviy bilim berish usullarini zamonaviy pedagogik va raqamli yondashuvlar bilan uyg‘unlashtirish muhim ahamiyatga ega. Geografiya darslarida xarita, atlas, statistik ma’lumotlar va amaliy topshiriqlardan foydalanish bilan bir qatorda interfaol metodlar, elektron resurslar va raqamli xaritalardan foydalanish o‘quvchilarning fazoviy tasavvuri hamda mustaqil fikrlashini rivojlantirishga xizmat qiladi [1; 2]. Ayniqsa, GIS texnologiyalaridan foydalanish geografik obyekt va jarayonlarni hududiy jihatdan tahlil qilish imkoniyatini kengaytirib, o‘quvchining nazariy bilimini amaliy ko‘nikma bilan bog‘lashga yordam beradi [3; 4].

Oliy ta’lim bosqichida esa geografiya fanini o‘qitish jarayonida talabaning mustaqil ta’limi, amaliy mashg‘ulotlari, statistik va kartografik materiallar bilan ishlashi hamda tadqiqot olib borish ko‘nikmalarini shakllantirishga ko‘proq e’tibor qaratish lozim. Kredit-modul tizimi sharoitida mustaqil ta’limni to‘g‘ri tashkil etish

geografiya yo‘nalishidagi talabalarning o‘z bilimini mustaqil ravishda izlash, tahlil qilish va amaliyotda qo‘llash imkoniyatlarini kengaytiradi [5]. “Flipped Classroom” kabi metodlardan foydalanish ham nazariy materialni mustaqil o‘zlashtirish va auditoriya mashg‘ulotlarini amaliy masalalarni yechishga yo‘naltirish imkonini beradi [6].

Tadqiqotning ilmiy-amaliy yangiligi sifatida geografiya ta’limini maktab va oliy ta’lim bosqichlari o‘rtasidagi uzviylik asosida tashkil etish, bunda raqamli xaritalar, GIS, elektron ta’lim resurslari va mustaqil tadqiqot topshiriqlarini yagona ta’limiy yondashuvga birlashtirish taklif etiladi. Mazkur yondashuvda maktab bosqichida shakllangan boshlang‘ich geografik tasavvur oliy ta’limda statistik, kartografik va geoinformatsion tahlil bilan chuqurlashtiriladi. Natijada talaba nafaqat geografik bilimlarni o‘zlashtiruvchi, balki hududiy ma’lumotlarni tahlil qila oladigan va ularni amaliy muammolarni hal etishda qo‘llay oladigan mutaxassis sifatida shakllanishi mumkin [3; 5; 6].

Shu asosda geografiya ta’limida o‘qituvchilarning raqamli kompetensiyasini muntazam rivojlantirish, maktab va oliy ta’lim uchun mahalliy geografik ma’lumotlarga asoslangan elektron resurslar bazasini kengaytirish, GIS elementlarini bosqichma-bosqich o‘quv jarayoniga kiritish hamda nazariy mashg‘ulotlarni amaliy va tadqiqot topshiriqlari bilan bog‘lash maqsadga muvofiq. Shuningdek, sun’iy intellekt va boshqa raqamli vositalardan foydalanishda ularni o‘qituvchining o‘rnini bosuvchi vosita sifatida emas, balki geografik ma’lumotlarni izlash, vizuallashtirish, tahlil qilish va o‘quv jarayonini qo‘llab-quvvatlovchi yordamchi vosita sifatida qo‘llash tavsiya etiladi. Bunday yondashuv geografiya ta’limining amaliy yo‘nalishini kuchaytirib, zamonaviy geografik tafakkurga ega bo‘lgan yosh mutaxassislarni tayyorlashga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Xalimova Z. Geografiya ta’limi metodlari // Journal of Science-Innovative Research in Uzbekistan. – 2024. – Vol. 2, Issue 10. – B. 669–676.

2. Xodjaniyazova Sh. Geografiya ta’limida yangi pedagogik texnologiyalarni ishlab chiqish va qo‘llash metodikasini takomillashtirish // Maktabgacha va maktab ta’limi jurnali. – 2025. – T.3,№4

3. Abılova G.J., Tajibayeva X.Dj. Geografiya ta’limini rivojlantirishda geografik axborot tizimi innovatsion vosita sifatida // Universal xalqaro ilmiy jurnal. – 2025. – T. 2, №7.1. – B. 138–140.

4. Jalilova Ch., Hotamova M. Raqamli texnologiyalar yordamida geografiya fanini o‘qitish samaradorligini oshirishning nazariy va metodik asoslari // Central Asian Journal of Education and Innovation. – 2025. – T. 4, №12. – B. 145–148.

5. Abdimurotov O.U. Kredit-modul tizimi sharoitida geografiya fanidan mustaqil ta’limni tashkil etish metodikasi: monografiya. – 2025. – 252 b. ISBN 978-9910-8728-9-1.

6. Abdimurotov O.U. Geografiya fanidan mustaqil ta’limni tashkil etishda “Flipped Classroom” metodidan foydalanish // Tabiiy fanlar: dolzarb muammolar va ularning yechimlari. – B. 251–253.